

ARTYKUŁY

Dogmatyczny kształt środków karnych wobec nowelizacji Kodeksu karnego z 1997 r. DOI:10.53024/2.1.49.2023

ANNA LEMPART*

STRESZCZENIE

Środki karne zostały pomyślane na gruncie Kodeksu karnego z 1997 r. jako instrumenty racjonalnie zadawanej represji. Dogmatyczna konstrukcja środków karnych doskonale wpisuje się w aksjologię ustawy karnej i odpowiada potrzebom współczesnego prawa karnego. Ustrojowa pozycja instytucji wynika z zagwarantowania przez ustawodawcę istnienia szerokich podstaw orzeczniczych, przejawiających się możliwością samoistnego zastosowania środków karnych w ramach luzu decyzyjnego sądu, ale również tworzenia zróżnicowanego katalogu środków karnych. Liczne nowelizacje ustawy karnej, w szczególności w latach 2015–2022, doprowadzają do deprecjacji ustrojowej pozycji środków karnych przez wprowadzanie obligatoryjnych podstaw do orzekania środków karnych, wydłużanie okresu obowiązywania, a także nierozważne kształtowanie zakresów zastosowania czy kreowanie nowych środków karnych. Zmiany dogmatycznego kształtu środków karnych są wyrazem populizmu penalnego, ale również wywołują liczne wątpliwości co do ich konstytucyjności.

Słowa kluczowe: środki karne, ustrojowa pozycja środków karnych, szerokie podstawy orzecznicze, luz decyzyjny, obligatoryjność orzekania, represyjność

WSTĘP

Dogmatyczna konstrukcja środków karnych, przyjęta na gruncie Kodeksu karnego z 1997 r.¹, jest produktem ewolucji prawnokarnej reakcji na czyn zabroniony. Usta-

* Studentka IV roku prawa na Uniwersytecie Wrocławskim; ORCID: 0000-0002-7167-7196.

¹ Ustawa z dnia 06.06.1997 r. Kodeks karny (tekst jednolity Dz.U. z 2022 r., poz. 1138, ze zm.).

wodawca, na przełomie obowiązywania ustaw karnych², sukcesywnie eliminował mankamenty konstrukcyjne środków karnych, a uprzednio również kar dodatkowych i prawnych skutków skazania. Ostatecznie, w zamyśle projektodawcy Kodeksu karnego, środki karne zostały ukształtowane jako instrumenty doskonale odpowiadające potrzebom współczesnego prawa karnego i wpisujące się w aksjologię ustawy karnej dzięki wolnościowemu charakterowi oraz zdolności do kształtowania społecznie pożądanej postawy sprawcy czynu zabronionego. Ustrojowa pozycja środków karnych była tworzona poprzez wprowadzanie szerokich podstaw orzeczniczych, umożliwiających samoistne zastosowanie środków karnych w ramach luzu decyzyjnego sądu, a także rozbudowywanie katalogu środków karnych. Środki karne zostały pomyślane jako samoistne instrumenty racjonalnie zadawanej dolegliwości. Choć, wedle założeń projektodawców ustawy karnej, podstawowe znaczenie w ramach reakcji na popełnione przestępstwo mają nadal kary, to należy zdawać sobie sprawę z rosnącej roli środków karnych³. Jednak wbrew deklaracji projektodawców, nowelizacje Kodeksu karnego, w szczególności w latach 2015–2022, doprowadzają do deprecjacji dogmatycznego kształtu środków karnych. Zmiany w sposób nieuzasadniony zwiększają represyjność, wynikającą z zastosowania środka karnego, wywołując również wątpliwości co do konstytucyjności wprowadzanych rozwiązań. Skutkiem licznych nowelizacji ustawy karnej jest stopniowa utrata przez środki karne charakteru instrumentu racjonalnie zadawanej sprawcy dolegliwości na rzecz represji wymierzonej sprawcy *ex lege*.

CHARAKTER ŚRODKÓW KARNYCH Z PERSPEKTYWY AKSJOLOGII KODEKSU KARNEGO

Dogmatyczna konstrukcja środków karnych, przyjęta przez projektodawców Kodeksu karnego, doskonale wpisuje się w aksjologię ustawy oraz odpowiada kierunkowi rozwoju prawa karnego materialnego. Fundamentalne znaczenie dla współczesnej dogmatyki mają wolnościowe reakcje karnoprawne zorientowane na kształtowanie społecznie pożądanej postawy sprawcy czynu zabronionego. Środki karne odpowiadają wyrażonej w ustawie karnej preferencji wolnościowych reakcji na czyn zabroniony. Zalety wynikające z zastosowania wolnościowej reakcji karnoprawnej, dobrze obrazuje relacja środka karnego i kary pozbawienia wolności. Użycie środka karnego zamiast kary pozbawienia wolności pozwala na ograniczenie kosztów wy-

² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571, z późn. zm.) i ustawa z dnia 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94, z późn. zm.).

³ Projektodawca w uzasadnieniu do Kodeksu karnego wskazuje, że „podstawową rolę pełnią nadal kary mimo różnych tendencji ograniczenia ich stosowania (...). Stopniowo coraz więcej uznania zyskują środki karne”, zob. *Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami*, red. I. Fredrich-Michalska, B. Satchurska-Marcińczak, Warszawa 2017, s. 135.

konania reakcji karnoprawnej⁴, sprzyja walce z przeludnieniem zakładów karnych⁵, nie powoduje stygmatyzacji i demoralizacji sprawcy. Ponadto zastosowanie środka karnego umożliwi realizację współcześnie prymarnych dla reakcji karnoprawnej celów prewencji szczególnej oraz prewencji ogólnej pozytywnej. Środki karne, ze względu na sposób, w jaki oddziałują na sprawcę, mają wśród reakcji na czyn zabroniony największy potencjał w zakresie resocjalizacji ze względu na umożliwienie dostosowania reakcji do mechanizmu popełnionego przestępstwa. Ustawodawca, konstruując, w wielu przypadkach, środek karny jako reakcję na popełnione przestępstwo, czyni przedmiotem teże reakcji zachowanie, które było źródłem przestępnego zachowania sprawcy lub zachowanie sprzyjające popełnieniu przestępstwa. Jest tak z pewnymi wyjątkami, bowiem nie można odnieść powyższego do wszystkich środków karnych wymienionych w katalogu z art. 39 k.k. ze względu na ich specyfikę – dotyczy to pozbawienia praw publicznych, świadczenia pieniężnego i podania wyroku do wiadomości publicznych. Ukształtowanie środków karnych, wedle imperatywów wolnościowych oraz celów prewencji indywidualnej, ma również kapitalne znaczenie dla problemów współczesnego prawa karnego materialnego i wykonawczego. Na etapie wykonania środków karnych, za pomocą przymusu aparatu państwowego, autorytatywnie zmusza się sprawcę do właściwego, zgodnego z prawem zachowania, ale resocjalizacja następuje w środowisku sprawcy. Jawi się tu bardzo silne powiązanie środka penalnego skorelowanego z mechanizmem jego popełnienia, a sprawca ma możliwość odczucia, jakiego tak właściwie zachowania oczekuje od niego społeczeństwo czy państwo.

Proces ten następuje przy małym zaangażowaniu aparatu państwowego, a niekiedy przy przeniesieniu ciężaru wykonania środka karnego na podmioty prywatne. W przypadku zakazów związanych z wykonywaniem pracy zarobkowej z art. 39 pkt 2–2aa k.k., wyrażane są wątpliwości co do efektywności ich wykonania wobec braku zaangażowania podmiotu zatrudniającego w proces weryfikacji karalności osoby ubiegającej się o wykonanie takiego środka karnego⁶. Pozyskiwanie informacji dotyczących skazanego może się okazać niemożliwe ze względu na uregulowania dotyczące ochrony i przetwarzania danych osobowych⁷. Problem ten zostaje jed-

⁴ Według danych statystycznych służby więziennej, roczny koszt utrzymania jednego osadzonego w 2021 r. wyniósł 50 099,09 zł; Statystyka roczna, rok 2021, Tabl. 84, s. 60.

⁵ Według danych statystycznych służby więziennej, zaludnienie oddziałów mieszkalnych w roku 2021 r. oscyluje między 85,2% do 88,7 %; Statystyka roczna, rok 2021, Tabl. 1, s. 4.

⁶ J. Mierzwińska-Lorencka, *Środek karny zakazu prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich i opieką nad nimi*, [w:] *Wybrane problemy ustawowej regulacji środków karnych oraz środków zabezpieczających*, red. P. Góralski, Warszawa 2017, s. 107.

⁷ Ustawa z dnia 26.06.1974 r. - Kodeks pracy (tekst jednolity Dz.U. z 2022 r., poz. 1510, ze zm.) w ramach art. 22¹ § 1, zawierającego enumeratywnie wymienione dane, których żąda pracodawca od kandydata na pracownika, oraz w art. 22¹ § 3, zawiera enumeratywnie wymienione dane, których żąda pracodawca od pracownika. W obu przypadkach brak jest danych o karalności. W konsekwencji pracodawca nie może żądać zgodnie z prawem takich danych.

nak rozwiązany poprzez przeniesienie odpowiedzialności za wykonanie środka karnego na skazanego. Niestosowanie się do orzeczonych przez sąd środków karnych ustawodawca typizuje w art. 244 i art. 244a k.k. Mechanizm taki jest pozytywnym narzędziem oddziaływania na sprawcę poprzez kształtowanie społecznie pożądanej postawy w ramach powiązania obowiązku wykonania orzeczonej reakcji prawnokarnej z odpowiedzialnością karną za nie. W przypadku wolnościowych reakcji karnoprawnych wydaje się to rozsądnym rozwiązaniem, bowiem zwalnia organy państwowe z kontroli wykonania orzeczonego środka karnego, jednocześnie zabezpieczając wykonanie przez wprowadzenie konsekwencji nieprzestrzegania orzeczenia sądu.

USTROJOWA POZYCJA ŚRODKÓW KARNYCH WOBEC NOWELIZACJI KODEKSU KARNEGO

ZNACZENIE SZEROKICH PODSTAW ORZECZNICZYCH

Ustrojowa pozycja środków karnych, ukształtowana zgodnie z założeniami projektodawców Kodeksu karnego, jest konsekwencją istnienia szerokich podstaw orzeczniczych, przejawiających się możliwością samoistnego orzekania środków karnych, w ramach luzu decyzyjnego sądu, ale również tworzenia zróżnicowanego katalogu środków karnych. Wprowadzenie orzekania środków karnych samoistnie, w przeciwieństwie do obowiązujących na gruncie poprzednich ustaw karnych kar dodatkowych, miało umożliwić sądom częstsze orzekanie środków karnych, a także porzucenie jedynie na takim sposobie karnoprawnej reakcji. Choć zrezygnowanie z pojęcia kar dodatkowych na rzecz środków karnych miało podkreślić zdystansowanie się do retributywnego charakteru kar dodatkowych⁸, to są to nadal środki zdolne do zadawania sprawcy dolegliwości, tylko już w przeciwieństwie do kary nie są zorientowane na cele sprawiedliwościowe, ale przede wszystkim na prewencję szczególną oraz prewencję ogólną pozytywną. Niekiedy zastosowanie środka karnego, zgodnie z dyrektywami wymiaru kary, powinno stanowić alternatywę wobec kary⁹.

Środki karne są dedykowane zwalczaniu drobnej i średniej przestępczości¹⁰, przeważającym w polskiej strukturze przestępczości. Jednak sądy decydują się orzekać samoistnie środki karne jedynie w bardzo ograniczonym zakresie. W 2014 r.

⁸ R. Stefański, *Nowe środki karne i problem ich spójności z systemem Kodeksu karnego*, [w:] *Problem spójności prawa karnego z perspektywy jego nowelizacji*, red. A. Marek, T. Oczkowski, Warszawa 2021, s. 91.

⁹ Podobnie zauważa K. Lipiński [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz art. 39*, red. J. Giezek, Warszawa 2021.

¹⁰ P. Góralski, *O konieczności przestrzegania założeń koncepcyjno-funkcjonalnych dotyczących środków zabezpieczających oraz środków karnych z 1997 r.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011, LXXIII, 2011, z. 1, s. 113; Z. Sienkiewicz, *Środki karne*, [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. M. Bojarski, Warszawa 2004, s. 318; K. Maksymowicz, *Od kar dodatkowych do środków karnych*, [w:] *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, red. L. Bogunia, t. 2, Wrocław 1998, s. 37.

w skali kraju odnotowano 10 przypadków orzeczonych samoistnie środków karnych, a w 2015 r. tylko 9. Liczba orzeczonych samoistnie środków karnych w następnych latach nieznacznie wzrosła, bowiem w 2016 r. orzeczono samoistnie środki karne 16 razy, w 2017 r. – 29 razy, a w 2018 r. – 14 razy. Przy tak ukształtowanym obrazie przestępczości, niecechującym się statystycznie dużym stopniem społecznej szkodliwości popełnionych czynów, można stwierdzić, że środki karne nie są docenianym instrumentem reakcji prawnokarnej. Przyczyną nie jest jednak brak zdolności środków karnych do zadawania sprawcy dolegliwości, ale nieodpowiedniego wykorzystania potencjału takiej karnoprawnej reakcji. Ze statystyk, analizowanych przez Mirosławę Melezini, wynika, że środki karne są orzekane przede wszystkim w dolnych granicach wymiaru. Uśredniając, w latach 2007–2011 prezentowana jest tendencja do orzekania środków karnych w przypadku ponad połowy skazań na okres do 3 lat, a już znacząco mniej – od kilkunastu do kilkudziesięciu procent, na okres do lat 5. Natomiast powyższej okresu 5 lat skazań następuje jedynie nieznaczny procent¹¹. Taki obraz statystyczny prowadzi do wniosku, że rzeczywista dolegliwość reakcji karnoprawnej może być zwiększona poprzez wymierzenie środka karnego w dłuższym okresie, oscylującym w górnych granicach ram, przewidzianych przez ustawodawcę. Wówczas zastosowanie środka karnego alternatywie do kary, w szczególności orzekanej w zawieszeniu, powodowałoby racjonalizację zadawanej dolegliwości z perspektywy jej celów. Analogicznie, przeniesienie ciężaru dolegliwości zadawanej sprawcy w przypadku orzeczenia kary obok środka karnego może nastąpić poprzez orzeczenia środka karnego w górnych granicach okresu obowiązywania przewidzianego przez ustawodawcę. Tym samym orzekana równocześnie kara powinna mieć niższy wymiar, aby zachować równowagę zadawanej sprawcy dolegliwości.

De lege ferenda spektrum możliwości orzekania środków karnych można poszerzyć, stwarzając na kształt art. 37a k.k. przednawiasową normę, względem podstaw z rozdziału V. Gdy ustawa przewiduje stosunkowo niskie zagrożenie karą pozbawienia wolności lub łagodniejszą karą, równie celowe byłoby wprowadzenie możliwości orzekania środka karnego samoistnie, zamiast kary pozbawienia wolności i innego rodzaju kary. Stanowiłoby to pełniejszą realizację dyrektywy preferencji wolnościowych reakcji prawnokarnych na czyn zabroniony.

ZNACZENIE SWOBODY ORZECZNICZEJ SĄDU DLA KSZTAŁTOWANIA REAKCJI KARNOPRAWNEJ

Szeroko określone podstawy orzekania środków karnych w warunkach luzu decyzyjnego służą dostosowaniu reakcji karnoprawnej do popełnionego przestępstwa. Taki sposób stosowania prawa ma podstawę w uregulowaniach konstytucyjnych

¹¹ M. Melezini, *Środki karne jako instrument polityki kryminalnej*, Białystok 2013, s. 158–191.

oraz kodeksowych. W art. 175 Konstytucji RP¹² ustrojodawca powierza sądom sprawowanie wymiaru sprawiedliwości, przesądając tym samym, na czym ma polegać działalność sądów. Istotą wymierzania sprawiedliwości jest możliwość dostosowania reakcji karnoprawnej do okoliczności sprawy, gdy sąd z ustawowo określonych ram wybiera najbardziej adekwatną sankcję w odpowiedniej wysokości¹³. Natomiast w art. 56 k.k. nakazuje stosować zasady i dyrektywy wymiaru kary do innych środków przewidzianych przez ustawę, a zatem także do środków karnych. Oznacza to, zgodnie z art. 53 k.k., że wybór reakcji karnoprawnej, jak i jej wysokości – w przypadku środków karnych okresu obowiązywania – następuje według uznania sądu w ustawowo zakreślonych ramach. Poszanowanie istoty wymierzania sprawiedliwości znajduje więc wyraz w regulacji ustawowej. Tworzenie tak rozumianego luzu decyzyjnego w sposób najpełniejszy realizowane jest poprzez kreowanie fakultatywnych postaw do orzekania środków karnych.

Wbrew nakreślonym standardom, zaobserwować można legislacyjną praktykę wprowadzania wielu podstaw do obligatoryjnego orzekania środków karnych. W pierwszych latach obowiązywania Kodeksu karnego istniała tylko jedna podstawa obligująca sąd do orzeczenia środka karnego w postaci zakazu prowadzenia wszelkich pojazdów mechanicznych, gdy sprawca w czasie popełnienia przestępstwa, stanowiącego podstawę do orzeczenia środka karnego, był w stanie nietrzeźwości, pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia określonego w art. 173, 174 lub 177. Wprowadzanie kolejnych obligacji ustawodawca starał się uzasadniać występowaniem warunków recydywy kryminologicznej. Od 2000 r. zmieniający wielokrotnie swoje brzmienie zakaz prowadzenia pojazdów jest obligatoryjnie orzekany w warunkach ponownego skazania, gdy w razie popełnienia przestępstwa określonego w art. 178a § 4 lub jeżeli sprawca w czasie popełnienia przestępstwa określonego w art. 173, którego następstwem jest śmierć innej osoby lub ciężki uszczerbek na jej zdrowiu, albo w czasie popełnienia przestępstwa określonego w art. 177 § 2 lub w art. 355 § 2 był w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia. Od 2010 r. środek ten orzekany jest obligatoryjnie każdorazowo, ale równocześnie ustawodawca przewiduje możliwość nieorzeczenia zakazu, gdy zachodzi wyjątkowy wypadek, uzasadniony szczególnymi okolicznościami. Wprowadzenie takiej klauzuli może podawać w wątpliwość zasadność obowiązywania sądu do każdorazowego orzekania zakazu prowadzenia pojazdów. Ustawodawca próbuje również uzasadnić względami recydywy kryminologicznej obowiązujący od 2005 r. zakaz zajmowania wszelkich lub określonych stanowisk, wykonywania wszelkich lub określonych zawodów

¹² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 02.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, „poz. 483, z późn. zm.; nazywana dalej: Konstytucja RP).

¹³ Krakowski Instytut Prawa Karnego Fundacja Ekspertyza do Populistyczna nowelizacja prawa karnego. Ustawa z dnia 07.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762) s. 12.

albo działalności związanych z wychowaniem, edukacją, leczeniem małoletnich lub z opieką nad nimi, orzekany obligatoryjnie przy ponownym skazaniu sprawcy i jednocześnie ponownym zastosowaniu środka karnego. Od 2012 r. ustawodawca nałożył na sądy obowiązek orzekania zakazu wstępu na imprezę masową w razie ponownego skazania sprawcy za przestępstwo popełnione w związku z imprezą masową. Konstruowanie przesłanek ponownego skazania lub użycia środka karnego, mimo iż wydaje się zbędnym ograniczeniem swobody wyboru reakcji karnoprawnej przez sąd, to stanowi jakkolwiek istniejącą próbę racjonalizacji takiego ograniczenia.

Istnieje jednak znacznie więcej podstaw obligujących sąd do orzeczenia środka karnego. Od 2005 r. sąd jest obowiązany orzec, w obecnym brzmieniu, zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do określonych osób lub opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu oraz od 2010 r., w obecnym brzmieniu, nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym w razie skazania na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego. Uzależnienie orzeczenia środka karnego od skazania sprawcy na karę niewątpliwie nie sprzyja również kształtowaniu pozycji środków karnych jako alternatywy kary. Od 2017 r. obowiązuje obligatoryjnie orzekany zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi, gdy sprawcę skazano za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego oraz zakazu prowadzenia pojazdów w razie skazania za przestępstwo określone w art. 178b lub art. 180a, a także art. 244, jeżeli czyn sprawcy polegał na niezastosowaniu się do zakazu prowadzenia pojazdów mechanicznych.

W 2022 r. ustawodawca wprowadził zakaz zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu albo pracy w organach i instytucjach państwowych i samorządu terytorialnego, a także w spółkach prawa handlowego, w których Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego posiadają bezpośrednio lub pośrednio przez inne podmioty co najmniej 10% akcji lub udziałów w razie skazania osoby pełniącej funkcję publiczną za przestępstwa określone w art. 228 § 1 i 3–6, art. 230 § 1, art. 230a § 1, art. 250a § 1 i 2, art. 271 § 3, art. 296a § 1, 2 i 4 oraz art. 305 § 1 i 2 oraz w przypadku ponownego skazania w tych warunkach orzekany dożywotnio. Nowy środek karny ma jedynie obligatoryjne podstawy zastosowania. Ponadto na drodze legislacyjnej znajdują się kolejne propozycje zmian znacznie rozszerzające podstawy obligatoryjności orzekania środków karnych. Wedle projektu ustawy zmieniającej Kodeks karny¹⁴, sąd będzie każdorazowo zobowiązany do orzekania zakazu zajmowania stanowisk, wykonywania zawodów albo działalności związanych z wychowywaniem, edukacją, leczeniem małoletnich lub opieką nad nimi w przypadku skazania sprawcy

¹⁴ Tekst ustawy z dnia 07.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, przyjętej przez Sejm, odrzuconej przez Senat i oczekującej na przyjęcie/odrzuconie po powrocie do Sejmu.

na karę pozbawienia wolności za umyślne przestępstwo przeciwko życiu lub zdrowiu na szkodę małoletniego lub za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego. Jest to bardzo szeroko określony oblig orzekania środka karnego w porównaniu z wcześniejszym zastosowaniem, jedynie gdy sprawcę skazano na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia.

Swoboda sądu w kształtowaniu reakcji karnoprawnej, wedle planowanych zmian Kodeksu karnego, podlega dalszym ograniczeniom przez zobowiązanie sądu do orzekania na wniosek pokrzywdzonego zakazu przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do określonych osób lub opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu, jak również nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym, w razie skazania za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności. Tworzenie tak kategorycznych uprawnień materialnoprawnych pokrzywdzonego może bowiem doprowadzić do nadużyć w zakresie zastosowania wskazanych środków karnych znacznie ingerujących w sferę osobistą oskarżonego. W takiej sytuacji sąd zostaje pozbawiony możliwości kontroli nad zasadnością orzeczenia środka karnego. Choć realizacja interesu pokrzywdzonego stanowi jeden z celów postępowania karnego i powinna być szeroko realizowana w ramach postępowania karnego, to wydaje się, że należy ją kształtować przez procesowe uprawnienia. Tymczasem w ramach nowelizacji Kodeksu postępowania karnego¹⁵ ustawodawca ogranicza uprawnienia pokrzywdzonego.

WPŁYW TERMINOWOŚCI ORZEKANIA ŚRODKÓW KARNYCH NA ICH CHARAKTER

Skutki rozszerzania przez ustawodawcę obligatoryjnych podstaw do orzekania środków karnych mogą tym bardziej budzić wątpliwości natury konstytucyjnej ze względu na jednoczesną tendencję do eskalacji ich represyjności. Odbywa się to poprzez podwyższanie ustawowych granic, zarówno dolnych jak i górnych, okresów, na który orzeka się poszczególne środki. Najbardziej represyjnym rozwiązaniem, a zarazem pozbawiającym sąd luzu decyzyjnego, jest wprowadzanie obligatoryjnego orzekania dożywotnio środków karnych. Dotyczy to środków karnych w postaci zakazu prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi, zakazu zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu lub pracy w organach i instytucjach państwowych i samorządu terytorialnego, a także w spółkach prawa handlowego, w których Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego posiadają bezpośrednio lub pośrednio przez inne podmioty co najmniej 10% akcji lub udziałów, i zakazu prowadzenia pojazdów. Powyższe rozwiązanie wprowadza automatyzm w kształtowaniu reakcji karnoprawnej, co deprecjo-

¹⁵ Ustawa z dnia 06.06.1997 r. - Kodeks postępowania karnego (tekst jednolity Dz.U. z 2022 r., poz. 1375, z późn. zm.).

nuje rolę sądów w wymierzaniu sprawiedliwości oraz godzi w konstytucyjną zasadę proporcjonalności. Wprowadzenie okresu obowiązywania środka karnego w sposób bezwzględnie oznaczony czyni zbędne zastosowanie dyrektyw wymiaru kary. Brak możliwości faktycznego wymierzenia reakcji karnoprawnej powoduje konieczność zastosowania niewspółmiernej dolegliwości, ukształtowanej przez ustawodawcę¹⁶. Reperkusje zastosowania środka karnego dożywotnio obok kary pozbawienia wolności są tym bardziej dotkliwe dla sprawcy z uwagi na brak możliwości zatarcia skazania, mimo odbycia kary, zgodnie z art. 67 § 2 k.k. wobec dalszego wykonywania środka karnego¹⁷. Choć represyjność takich uregulowań łagodzi art. 84 § 2a k.k., wprowadzając możliwość uznania środka karnego za wykonany po 15 latach, to skutki braku możliwości zatarcia skazania wskazują na nieprzezorność ustawodawcy w tworzeniu prawa.

Wielość podstaw nakazująca sądowi stosować środki karne doprowadza do istotnego ograniczenia funkcjonowania sędziowskiego wymiaru kary, powodując ograniczenie luzu decyzyjnego sądu w ustawowo zakreślonych ramach. Natomiast wprowadzanie obligów orzeczenia środków karnych dożywotnio czyni iluzoryczne wymierzanie reakcji karnoprawnej. Ograniczenie roli sądu w stosowaniu prawa powoduje, że traci on charakter organu wymiaru sprawiedliwości, a stosując automatycznie przepisy, *de facto* pełni rolę urzędu. Tak kształtowane podstawy do orzekania środków karnych są wyrazem braku zaufania ustawodawcy wobec judykatury.

Represyjność środków karnych wynika również z podniesienia przez ustawodawcę górnych granic okresów obowiązywania poszczególnych środków karnych do 15 lat. Na gruncie poprzednio obowiązujących ustaw karnych, a także w początkowych latach obowiązywania Kodeksu karnego, wynosiły one 10 lat. Potrzeba wydłużania okresów obowiązywania środków karnych powinna być uzasadniona i wynikać z funkcjonowania instytucji w praktyce wymiaru sprawiedliwości. Nawiązując do przywoływanych uprzednio statystyk, należy mieć na względzie, że środki karne są orzekane przede wszystkim w dolnych granicach ustawowych ram. Praktyka orzecznicza wskazuje na brak rzeczywistego zapotrzebowania na zwiększanie górnych granic okresów obowiązywania czy wprowadzania dożywotniego orzekania środków karnych. Ponadto ograniczeniem dla kształtowania ustawowych ram obowiązywania środków karnych powinien być czas efektywnego oddziaływania na sprawcę. Tak

¹⁶ Jak wskazuje J. Mierzińska-Lornecka, na przykładzie zakazu przebywania w określonych środowiskach lub miejscach kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do określonych osób lub opuszczenia określonego miejsca pobytu bez zgody sądu i nakazu okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym, oblig orzekania dożywotnio środka karnego „w kontekście fenomenologii przestępczości z art. 200 KK (choćby wobec znacznej liczby przypadków obcujących ze sobą par, tj. np. niespełna 15-letniej dziewczynki i 17-letniego chłopaka) jawi się jako nazbyt surowa”, zob. *Środek karny zakazu prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi – zagadnienia wybrane*, [w:] *Wybrane problemy ustawowej regulacji środków karnych oraz środków zabezpieczających*, red. P. Góralski, Warszawa 2017, s. 106.

¹⁷ R. Stefański, *op. cit.*, s. 91.

określony maksymalny czas w odniesieniu co do kar pozbawienia wolności i niewolnościowych środków zabezpieczających wynosi 10 lat¹⁸. Zdawać sobie należy sprawę, że czas ten w warunkach wolnościowych jest również ograniczony¹⁹.

Podnoszenie granic okresów obowiązywania środków karnych dotyczy również tych dolnych. Na mocy nowelizacji z 2015 r. podniesiono do 3 lat dolną granicę okresu, na który orzeka się zakaz prowadzenia pojazdów w przypadkach skazań za przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, jeśli sprawca w czasie jego popełnienia był w stanie nietrzeźwości, pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia w przypadku przestępstwa określonego w art. 173, art. 174 lub art. 177.

ZAKRES ZASTOSOWANIA ŚRODKÓW KARNYCH WOBEC OGRANICZANIA LUZU DECYZYJNEGO SĄDU

Nie czyniąc przedmiotem rozważań zasadności zakresów zastosowania poszczególnych środków karnych, warto wskazać na tendencję do tworzenia zbyt represyjnych rozwiązań legislacyjnych na skutek kumulowania obligatoryjności orzekania środków karnych wraz z szeroko zakreślonym zakresem zastosowania norm. Ustawodawca określa zakres zastosowania środków karnych poprzez zakazanie wszelkich zachowań, zarówno w przypadku zakazu prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi, zakazu zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu lub pracy w określonych publicznych podmiotach, jak i zakazu prowadzenia pojazdów. Użycie określenia „wszelkich” na gruncie prawa karnego wydawać się może niezgodne z zasadą proporcjonalności. Możliwość orzeczenia środka karnego dotyczącego wszelkich zachowań sprawcy przy obligatoryjnym i dożywotnim jego orzekaniu, stanowi nadmiernie represyjną reakcję. Ponadto w przypadku zbyt szerokiego określenia zakresu zastosowania środków karnych istnieje również ryzyko innych naruszeń konstytucyjnie gwarantowanych wolności, jak w przypadku zakazu zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu lub pracy w określonych podmiotach publicznych, który może godzić w konstytucyjną wolność pracy. Planowane są kolejne zmiany, zmierzające ku eskalacji już represyjnych rozwiązań, w postaci obliwu orzekania zakazu prowadzenia pojazdu, także gdy sprawca po zdarzeniach określonych w art. 173, art. 174 lub art. 177, a przed podaniem go przez uprawniony organ badaniu w celu ustalenia zawartości alkoholu lub środka odurzającego w organizmie, spożywał alkohol lub

¹⁸ P. Góralski, *Ogólne zasady stosowania środków zabezpieczających przed i po nowelizacji k.k. z dnia 20.2.2015 r.*, [w:] *Wybrane problemy ustawowej regulacji środków karnych oraz środków zabezpieczających*, red. P. Góralski, Warszawa 2017, s. 49.

¹⁹ P. Góralski, *O konieczności przestrzegania...*, s. 116.

zażywał środek odurzający. Naruszająca zasadę proporcjonalności regulacja ma na celu ułatwienie postępowania dowodowego organom ścigania²⁰.

KSZTAŁTOWANIE SZEROKICH PODSTAW ORZECZNICZYCH JAKO TWORZENIE POSZCZEGÓLNYCH ŚRODKÓW KARNYCH

Ustrojowa pozycja środków karnych kształtowana jest również przez poszczególne podstawy do orzekania rodzajowych środków karnych. Początkowo katalog środków karnych zawierał wiele zróżnicowanych środków nie zawsze odpowiadających dogmatycznemu kształtowi środków karnych, jak wyodrębnione w obecnym stanie prawnym w ramach rozdziału Va przepadek i środki kompensacyjne, czy nawet środków aktualnie niestanowiących przedmiotu regulacji prawa karnego materialnego, jak pozbawienie praw rodzicielskich i opiekuńczych. Choć katalog z art. 39 k.k. dalej obciążony jest uchybieniami pod względem umieszczania w nim środków karnych, to mają one charakter redakcyjny, niewpływający na dogmatyczny kształt środków karnych. Zakaz wstępu do ośrodków gier i uczestnictwa w grach hazardowych powinien zostać umieszczony w Kodeksie karnym skarbowym²¹ wobec konieczności sprostania postulatowi rozdzielania materii między odpowiednie kodeksy²², bowiem przedmiotem regulacji Kodeksu karnego nie są występki związane z urządzeniem gier hazardowych i uczestnictwem w nich²³. Niekonsekwencja ustawodawcy dotyczy także dobru środków karnych do kodeksowego katalogu, ponieważ nie jest to enumeratywne wyliczenie²⁴. Choć w art. 39 k.k. wymieniony jest zakaz wstępu na imprezę masową, mimo iż w ustawie o bezpieczeństwie imprez masowych²⁵ znajduje się odpowiedni rozdział wprowadzający przepisy karne, to zakaz wykonywania czynności wymagających zezwolenia, które są związane z wykorzystywaniem zwierząt lub oddziaływaniem na nie, i zakaz posiadania wszelkich zwierząt albo określonej kategorii zwierząt są regulowane w rozdziale ustawy o ochronie zwierząt²⁶ wraz z innymi przepisami karnymi.

Jednocześnie powstało wiele nowych środków karnych. Zainteresowanie ustawodawcy instytucją jest niewątpliwie zjawiskiem pożądanym, gdyż świadczy o przydatności takiej reakcji karnoprawnej. Od 2005 r. zaczął obowiązywać zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub

²⁰ J. Giezek, D. Gruszecka, K. Lipiński, *Opinia na temat ustawy z dnia 7 lipca 2022r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw*, druk senacki nr 762, s. 76.

²¹ Ustawa z dnia 10.09.1999 r. - Kodeks karny skarbowy (tekst jednolity Dz.U. z 2022 r., poz. 859, ze zm.).

²² Zdaniem B. Zygmonta ten środek karny powinien znaleźć się w Kodeksie karnym skarbowym, zob. *eadem*, *Zakaz wstępu do ośrodków gier i uczestnictwa w grach hazardowych*, [w:] *Środki karne po nowelizacji w 2015 r.*, red. R. Stefański, Warszawa 2016, s. 182.

²³ A. Marek, [w:] *Kodeks karny. Komentarz art. 41*, wyd. V, Warszawa 2010.

²⁴ K. Lipiński, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz art. 39*, red. J. Giezek, Warszawa 2021.

²⁵ Ustawa z dnia 20.03.2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych (tekst jednolity Dz.U. z 2019 r., poz. 2171, z późn. zm.).

²⁶ Ustawa z dnia 21.08.1997 r. o ochronie zwierząt (tekst jednolity Dz.U. z 2022 r., poz. 572, ze zm.).

z opieką nad nimi oraz, w aktualnym brzmieniu, zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do określonych osób lub opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu. Wprowadzenie tych środków karnych bez analizy zasadności ukształtowania podstaw do ich orzekania było wyrazem rozwoju prawa karnego i sprostaniem rzeczywistym potrzebom istnienia takich środków karnych. Z perspektywy aksjologicznej spójności ustawy karnej stanowiło wyraz poszanowania przez ustawodawcę potrzeby kształtowania wolnościowych środków reakcji.

Nie każdy wprowadzony przez ustawodawcę środek karny można ocenić pozytywnie. Od 2010 r., w obecnym brzmieniu, obowiązuje nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym, w warstwie semantycznie częściowo pokrywający się z zakresem zakazu przebywania w określonych środowiskach lub miejscach. Podobną wadą obarczony jest obowiązujący od 2022 r. zakaz zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu lub pracy w organach i instytucjach państwowych i samorządu terytorialnego, a także w spółkach prawa handlowego, w których Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego posiadają bezpośrednio lub pośrednio przez inne podmioty co najmniej 10% akcji lub udziałów, pozostający w warstwie semantycznej w logicznej relacji krzyżowania się z zakazem zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej. Rzeczywista potrzeba tworzenia nowych środków karnych, podobnych do już obowiązujących, wydaje się wątpliwa. Jeśli ustawodawca chciałby rozszerzyć lub zmodyfikować zakres zastosowania uprzednio obowiązujących środków karnych, mógłby to zrobić w ramach podstaw do orzekania tychże. Nowelizacje stanowią uchybienie postulatowi racjonalności ustawodawcy i zasadom prawidłowej techniki legislacyjnej. Przykładem prawidłowej legislacji nie jest również projekt ustawy zmieniającej Kodeks karny, wprowadzający nowy środek karny niepowiązany instytucjonalnie z częścią ogólną – degradację, przy równoczesnym utrzymaniu tego środka karnego w katalogu środków karnych z art. 324 k.k. w części wojskowej.

WNIOSKI

Wobec licznych nowelizacji Kodeksu karnego należy zastanowić się nad znaczeniem wprowadzanych zmian dla ustrojowej pozycji środków karnych. W początkowych latach obowiązywania ustawy karnej wiele nowelizacji, w szczególności te dotyczące rozbudowania i klaryfikacji katalogu środków karnych, były wyrazem ewolucyjnego rozwoju instytucji. Jednak przez cały okres obowiązywania Kodeksu karnego, ze szczególnym natężeniem w ostatnim okresie, można dostrzec tendencję do wprowadzania obligatoryjnych podstaw orzekania środków karnych, doprowadzającą do nieuzasadnionego ograniczania swobody orzeczniczej sądu. Takie zmiany są sprzeczne z założeniami zaproponowanej przez projektodawców Kodeksu karnego

ustrojowej pozycji środków karnych, gwarantowanej istnieniem szerokich podstaw orzeczniczych. Nowelizacje w latach 2015–2022 niewątpliwie nie służą racjonalnemu wykorzystaniu potencjału środków karnych jako samoistnie zadawanej racjonalnej dolegliwości. Środki karne orzekane są, przy szeroko zakreślonym zakresie, obligatoryjnie i dożywotnio. W konsekwencji stają się bardzo represyjnymi reakcjami karnoprawnymi. Taki charakter zmian doprowadza do regresu rozwoju instytucji, bowiem każdorazowa konieczność zastosowania represyjnego środka może przypominać działanie prawnych skutków skazania. Deformacja ewolucyjnie wypracowanego dogmatycznego kształtu środków karnych dokonywana w ostatnich latach, odpowiada charakterowi zmian Kodeksu karnego, zmierzającego do podnoszenia punitywności prawa karnego, ale również naruszającego liczne standardy konstytucyjne, jak funkcjonowanie sędziowskiego wymiaru kary czy zasadę proporcjonalności. Zagrożenie dla ewolucyjnie wypracowanego dogmatycznego kształtu środków karnych stanowi również sam charakter nowelizacji. Natężenie i dynamika zmian dokonywanych wobec braku uzasadnionych potrzeb oraz przez przyjmowanie rozwiązań systemowo niespójnych, wskazuje na ich populistyczny charakter. Prawo karne, wobec chęci sprostania społecznym nastrojom, staje się narzędziem polityki, a nie polityki karnej²⁷. Nowelizacje ustawy karnej nie są wynikiem długofalowej, kompleksowej strategii politycznokryminalnej czy, co gorsza, tworzonych z ograniczonym udziałem ekspertów²⁸. Budzi to wątpliwości co do spełnienia standardów prawa karnego jako regulatora stosunków społecznych wedle zasady *ultima ratio* czy subsydiarności prawa karnego.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Góralski Piotr, *O konieczności przestrzegania założeń koncepcyjno-funkcjonalnych dotyczących środków zabezpieczających oraz środków karnych z 1997 r.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011, r. LXXIII, z. 1.
- Góralski Piotr, *Ogólne zasady stosowania środków zabezpieczających przed i po nowelizacji k.k. z dnia 20.2.2015 r.*, [w:] *Wybrane problemy ustawowej regulacji środków karnych oraz środków zabezpieczających*, red. Piotr Góralski, Warszawa 2017.
- Lipiński Konrad, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz art. 39*, red. Jacek Giezek, Warszawa 2021.
- Maksymowicz Krzysztof, *Od kar dodatkowych do środków karnych*, [w:] *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, red. Leszek Bogunia, t. 2, Wrocław 1998.
- Melezini Mirosława, *Środki karne jako instrument polityki kryminalnej*, Białystok 2013.
- Mierzwińska-Lorencka Joanna, *Środek karny zakazu prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi – zagadnienia wybrane*, [w:] *Wybrane problemy ustawowej regulacji środków karnych oraz środków zabezpieczających*, red. Piotr Góralski, Warszawa 2017.

²⁷ *Problem spójności prawa karnego z perspektywy jego nowelizacji*, red. A. Marek, T. Oczkowski, Warszawa 2011, s. 111.

²⁸ Jak zasignalizował na konferencji A. Zoll, swoje doradztwo w ramach działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego, sprowadzał do roli „hamulcowego”.

Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami, red. Irena Fredrich-Michalska, Barbara Stachurska-Marcińczak, Warszawa 2017.

Stefański Ryszard A., *Nowe środki karne i problem ich spójności z systemem Kodeksu karnego*, [w:] *Problem spójności prawa karnego z perspektywy jego nowelizacji*, red. Andrzej Marek i Tomasz Oczkowski, Warszawa 2021.

Stefański Ryszard A., *Nowe środki karne i problem ich spójności z systemem Kodeksu karnego*, [w:] *Problem spójności prawa karnego z perspektywy jego nowelizacji*, red. Andrzej Marek, Tomasz Oczkowski, Warszawa 2021.

Zygmunt Bogumił, *Zakaz wstępu do ośrodków gier i uczestnictwa w grach hazardowych*, [w:] *Środki karne po nowelizacji w 2015 r.*, red. Ryszard A. Stefański, Warszawa 2016.

STRONY INTERNETOWE

<https://kipk.pl/ekspertyzy/populistyczna-nowelizacja-prawa-karnego/>

<https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/1241/1/10.%20PIOTR%20G%c3%93RALSKI%20RPEiS%201-2011.pdf>

<https://sip.lex.pl/#/commentary/587262279/59719/marek=-andrzej-kodeks-karny-komentarz-wyd-v?cm=URELATIONS>

<https://sip.lex.pl/#/commentary/587846625/644065/giezek-jacek-red-kodeks-karny-czesc-ogolna-komentarz?cm=URELATIONS>

<https://www.senat.gov.pl/prace/opinie-i-ekspertyzy/>

<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>

AKTY NORMATYWNE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 02.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483, ze zm.).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia z 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571, ze zm.).

Ustawa z dnia 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94, ze zm.).

Ustawa z dnia 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (tekst jednolity Dz.U. z 2022 r., poz. 1510, ze zm.).

Ustawa z dnia 06.06.1997 r. – Kodeks karny (tekst jednolity Dz.U. z 2022 r., poz. 1138, ze zm.).

Ustawa z dnia 06.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jednolity Dz.U. z 2022 r., poz. 1375, ze zm.).

Ustawa z dnia 21.08.1997 r. o ochronie zwierząt (tekst jednolity Dz.U. z 2022 r., poz. 572, ze zm.).

Ustawa z dnia 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (tekst jednolity Dz.U. z 2022 r., poz. 859, ze zm.).

Ustawa z dnia 20.03.2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 2171, ze zm.).

ORZECZNICTWO I OPINIE

Giezek J., Gruszecka D., Lipiński K., *Opinia na temat ustawy z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw*, druk senacki nr 762,

The Dogmatic Shape of Punitive Measures in View of Amendments to 1997 Criminal Code

SUMMARY

Based on the concept of the authors of the Criminal Code 1997, punitive measures were created as an instrument of a rational repression for the crime committed. The dogmatic structure of punitive measures not only perfectly fits the axiology of the Criminal Code, but also corresponds to the needs of modern criminal law. The legal status of punitive measures is based on expanded legal grounds for discretionary powers of courts in applying and creating a variety of punitive measures. Numerous amendments to the Penal Code, especially during the years 2015 to 2022, led to a depreciation of the legal status of punitive measures by introducing an obligatory application of punitive measures, extending their duration as well as creating too wide a scope of application or unnecessarily developing new punitive measures. Having regard to the nature and extent of these changes, it can be concluded that they are the results of penal populism and are unconstitutional.

Key words: punitive measures, legal status of punitive measures, expanded legal grounds, discretionary powers, obligatory application, repression